
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Ψηφιακά αρχεία και πρακτικές ανταλλαγής:

Μια ανθρωπολογική προσέγγιση των ομότιμων δικτύων

*Πέτρος Πετρίδης**

Η διδακτορική μου διατριβή εκπονήθηκε στο τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, με υποτροφία από το Ι.Κ.Υ. και υποστηρίχθηκε επιτυχώς τον Μάρτη του 2011. Η προβληματική της εν λόγω διδακτορικής διατριβής εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της ψηφιακής ανθρωπολογίας και εθνογραφίας (Escobar, 1994· Miller and Slater, 2000· Hine, 2000· Αθανασίου, 2004). Στόχος της είναι η εθνογραφική μελέτη των *ομότιμων δικτύων διαμοιρασμού αρχείων* (P2P File Sharing Networks, εφεξής, P2P). Από τα τέλη της προηγούμενης χιλιετίας και για περισσότερο από μία δεκαετία τα P2P αποτέλεσαν τους βασικότερους χώρους διαμοιρασμού πολιτισμικών έργων (μουσικής, κινηματογραφικών ταινιών, προγραμμάτων, παιχνιδιών, φωτογραφιών, ηλεκτρονικών βιβλίων). Το γεγονός ότι τα περισσότερα έργα που διαμοιράζονταν μέσω των P2P ήταν κατοχυρωμένα με copyright και, συνεπώς, η μη εξουσιοδοτημένη διανομή και αντιγραφή τους αποτελούσε παραβατική πρακτική (γνωστή με την ονομασία ψηφιακή ή διαδικτυακή πειρατεία) είχε ως αποτέλεσμα πλήθος διώξεων, δικαστικών διαμαχών, συλλήψεων και κατασχέσεων, τόσο σε τοπικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Παρ' όλα αυτά, η επικοινωνία,

*Δρ Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πάντειο πανεπιστήμιο, e-mail: petros.petridis@gmail.com

η πρόσβαση στην πληροφορία και τη γνώση, οι υψηλές τιμές των μέσων, η συλλογή έργων, ο υποτιτλισμός, η ψηφιακή δημιουργία, η ψυχαγωγία, το καταναλωτικό στιλ, η κριτική του κυρίαρχου καθεστώτος πνευματικής ιδιοκτησίας που συχνά πλαισιώθηκε από ακτιβιστικές δράσεις διαφόρων ομάδων φτάνοντας μέχρι και το σημείο συγκρότησης κομμάτων (Κόμμα Πειρατών), αποτέλεσαν τους σημαντικότερους παράγοντες για τη μεγάλη δημοφιλία που γνώρισαν τα P2P στην ελληνική περίπτωση.

Τα σημεία εστίασης του ερευνητικού μου ενδιαφέροντος είναι, πρώτον, οι διαδικασίες συγκρότησης των ταυτοτήτων, κοινοτήτων και κοινωνικών δικτύων που αναδύονται με σημείο αναφοράς τα P2P. Δεύτερον, οι πρακτικές διαμοιρασμού και πολιτισμικής παραγωγής ψηφιακών έργων και, τρίτον, οι αντιλήψεις, οι λόγοι και οι πρακτικές των χρηστών αναφορικά με την έννοια της πνευματικής ιδιοκτησίας. Η έρευνα επικεντρώνεται στα ελληνικά P2P, ωστόσο, δεδομένης της διαπολιτισμικής επικοινωνίας, της συμμετοχής πολλών συνομιλητών/τριών μου σε αντίστοιχα διεθνή δίκτυα και της συνακόλουθης παραγωγής υπερεθνικών τεχνοτοπίων (Appadurai 1996), η διατριβή ανιχνεύει, παράλληλα, την αλληλοδιαπλοκή του τοπικού με το παγκόσμιο.

Στο πρώτο κεφάλαιο της διατριβής αναπτύσσω λεπτομερώς τη μεθοδολογία που υιοθέτησα με σκοπό τη διεκπεραίωση της εθνογραφικής μου έρευνας. Η έρευνα υλοποιήθηκε κατά το χρονικό διάστημα 2006-2008 μέσω πολυτοπικής εθνογραφίας με εντατική συμμετοχική παρατήρηση. Δευτερευόντως χρησιμοποιήθηκαν διάφορες τεχνικές όπως ημι-δομημένες συνεντεύξεις και κριτική ανάλυση λόγου οπτικοακουστικών κειμένων (αντιπειρατικές αφίσες και διαφημίσεις, εικόνες, προφίλ, υπότιτλοι). Το μεγαλύτερο τμήμα της έρευνας έλαβε χώρα στα διαδικτυακά περιβάλλοντα των P2P. Πέρα από τους ψηφιακούς χώρους σημαντικό τμήμα του πεδίου μου αποτέλεσαν και τα σπίτια-home studios των συνομιλητών μου, στο πλαίσιο των οποίων επιτελούνταν πρακτικές πολιτισμικής παραγωγής (δημιουργία υποτίτλων για ταινίες και σειρές, remixes κ.ά.) Συμμετείχα, τέλος, σε αρκετές δράσεις που διοργάνωναν επίσημοι ή ανεπίσημοι φορείς, όπως προβολές σχετικών με την πειρατεία ντοκιμαντέρ, συνέδρια και φεστιβάλ με σημείο εστίασης την ψηφιακή τέχνη ή/και τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο της διατριβής «σκιαγραφώ» το ευρύτερο ιστορικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναδύθηκαν και διαχύθηκαν τα ψηφιακά μέσα, εστιάζοντας συγκεκριμένα στο Διαδίκτυο.

Στο τρίτο κεφάλαιο επικεντρώνομαι στις διαδικασίες συγκρότησης των δυναμικών κοινοτήτων και των κοινωνικών δικτύων στο πλαίσιο των P2P. Υποστηρίζω ότι τα ομότιμα δίκτυα δεν είναι αναγώγιμα στην έννοια της κοινότητας ούτε στο σύνολό τους ούτε σε ό,τι αφορά στο εκάστοτε P2P μεμονωμένα. Η δυναμική κοινότητα είναι μία μορφή τεχνοκοινωνικότητας ανάμεσα σε άλλες όπως τα φιλικά, συγγενικά και επαγγελματικά δίκτυα. Πολλά από τα μέλη αυτών των δικτύων δεν αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως ανήκοντες/ουσες στις κοινότητες των P2P. Ενώ συμμετέχουν εντατικά στις διαδικασίες διαμοιρασμού αρχείων δεν μετέχουν πρακτικών (επικοινωνία στα φόρουμ των P2P, διαδικτυακές γνωριμίες με άλλους/ες, συναισθηματική επένδυση στη δημιουργία ενός ψηφιακού προφίλ, αίσθηση οικειότητας με τα ποικίλα ψηφιακά περιβάλλοντα του εκάστοτε P2P, κατανόηση κανόνων και πολιτισμικών κωδίκων) που θεωρούνται απαραίτητες τόσο για τον αυτοπροσδιορισμό όσο και για τον ετεροπροσδιορισμό τους ως ανήκοντες/ουσες στην κοινότητα. Για τους εν λόγω χρήστες ο διαμοιρασμός αποκτά σημασία και επενδύεται συναισθηματικά στο πλαίσιο των ήδη υπάρχοντων κοινωνικών τους δικτύων.

Στο τέταρτο κεφάλαιο εστιάζω στην έννοια της βάσης δεδομένων (Manovich 1999, Thacker 2000) και των βιοπολιτικών συνδηλώσεων της αναφορικά με την κατασκευή της υποκειμενικότητας του χρήστη. Τα προφίλ των χρηστών, σε πολλά P2P, απαρτίζονται από πλήθος κειμένων και πολυμέσων (φωτογραφίες, gifs, βίντεο, υπογραφές, σχόλια, αρχεία που διαμοιράζονται). Εντούτοις, κατά κύριο λόγο απαρτίζονται από αριθμούς και ποσοτικοποιήσεις των πρακτικών τους όπως ο αριθμός σχολίων που κάνουν ή δέχονται, ο αριθμός «ευχαριστιών» και τα «αστεράκια» αξιολόγησης για τα αρχεία που διαμοιράζονται, ο όγκος των εν λόγω αρχείων, ο αριθμός φίλων εντός του εκάστοτε δικτύου, οι στατιστικές μετρήσεις επισκεψιμότητας/συνδεσιμότητας, η κατάταξή τους σε διαφορετικά επίπεδα χρήστη. Κατ' αυτόν τον τρόπο αναδύονται ποσοτικοποιημένοι και μετρήσιμοι εαυτοί, ορατοί στο σύνολο των υπολοίπων συμμετεχόντων/ουσών.

Στο πέμπτο κεφάλαιο εστιάζω στις πρακτικές διαμοιρασμού αρχείων. Τόσο τα P2P όσο και άλλες τεχνοκοινωνικότητες έγιναν συχνά αντιληπτές ως κοινότητες και οικονομίες δώρου

(Kollock, 1999· Giesler and Pohlmann, 2003). Οι περισσότερες από αυτές τις οπτικές θεωρούν δεδομένη την αρχή της αμοιβαιότητας μεταξύ των χρηστών, εξαιτίας του ότι τα αρχεία κυκλοφορούν ελεύθερα, χωρίς τη μεσολάβηση χρήματος, ενώ παράλληλα καθίστανται συλλογικά προσβάσιμα. Παρ' όλα αυτά, στη διατριβή μου υποστηρίζω ότι οι πρακτικές διαμοιρασμού που επιτελούνται από τους χρήστες είναι ποικίλες και ετερόκλητες και, κατ' επέκταση, τα P2P δεν αποτελούν μία περιχαρακωμένη οικονομία δώρου η οποία αντιπαραβάλλεται σαφώς στον χώρο της αγοράς και της επίσημης οικονομίας. Ανταλλαγές, διαμοιρασμός, αντιπραγματισμός, ομάδες upload (χρήστες που προσανατολίζονται πρωτίστως στο να διοχετεύουν αρχεία παρά στο να αποκτούν), leechers (βδέλλες), χρήστες, δηλαδή, που ενώ αποκτούν αρχεία δεν ανταποδίδουν, αγοραπωλησίες εμπορευμάτων (διαφημίσεις, T-shirts και άλλα προϊόντα που πωλούνται με σκοπό την κάλυψη των λειτουργικών εξόδων), δωρεές και «κλοπή» συνυπάρχουν στα πλαίσια τους.

Η διάκριση ανάμεσα σε «κλειστά» (private) και «ανοικτά» (public) δίκτυα προβληματοποιεί περαιτέρω τον χαρακτηρισμό των P2P ως οικονομιών δώρου. Στα ανοικτά δίκτυα όλοι οι χρήστες μπορούν να συμμετέχουν στον διαμοιρασμό χωρίς κανέναν θεσμικό περιορισμό (δεν αποκλείεται ο ρυθμιστικός και πειθαρχικός κοινωνικός έλεγχος). Στα κλειστά δίκτυα απαιτείται εγγραφή των χρηστών, δημιουργία και τήρηση ενός προφίλ και έλεγχος των πρακτικών τους από την κεντρική διοίκηση (διαχειριστές). Το σημαντικότερο στοιχείο είναι η ποσοτικοποίηση και αριθμητική αναπαράσταση των πρακτικών διαμοιρασμού μέσω του μηχανισμού της αναλογίας (ratio). Η αναλογία διαμοιρασμού του κάθε χρήστη είναι ο αριθμός που προκύπτει από τη διαίρεση του συνολικού «όγκου» των αρχείων που έχει ανεβάσει ως προς τον «όγκο» των όσων έχει κατεβάσει. Κάθε χρήστης είναι υποχρεωμένος να ανταποδώσει αυτό που πήρε. Αν πέσει κάτω από ένα συγκεκριμένο όριο παύει να έχει δικαίωμα λήψης και μπορεί μόνο να δίνει μέχρι να επανέλθει στο επιθυμητό επίπεδο. Σε αντίθεση λοιπόν με τα ανοικτά δίκτυα, στα κλειστά, η αναλογία ρυθμίζει, ελέγχει αλγοριθμικά και ποσοτικοποιεί την αίσθηση της υποχρέωσης για ανταπόδοση ενώ παράλληλα, εξαιτίας του ότι λειτουργεί ως γενικευμένο μέσο ανταλλαγής, γίνεται αντιληπτή από πολλούς χρήστες ως χρήμα. Από την άλλη πλευρά, στα ανοικτά δίκτυα οι τροχιές των διαμοιραζόμενων αρχείων είναι εξαιρετικά απρόβλεπτες και η ανταλλαγή δεν συνιστά έναν προβλέψιμο κλειστό στατιστικό κύκλο.

Στο έκτο και τελευταίο κεφάλαιο επικεντρώνομαι σε ζητήματα που σχετίζονται με τις έννοιες της πνευματικής ιδιοκτησίας και της ψηφιακής δημιουργίας. Υποστηρίζω ότι στα P2P η πνευματική ιδιοκτησία ανασηματοδοτείται και μετασχηματίζεται, αλλά δεν εξαλείφεται. Ενώ το περιουσιακό δικαίωμα, πράγματι, απαξιώνεται από τους περισσότερους χρήστες στη βάση επιχειρημάτων ή και αφοριστικών θέσεων, το ηθικό δικαίωμα (η σύνδεση ονόματος των δημιουργών με τα έργα τους) προστατεύεται στη βάση αυστηρών κανόνων και πειθαρχικών ρυθμίσεων (στην περίπτωση των κλειστών δικτύων αν τα ονόματα των συντελεστών ενός έργου δεν παρατίθενται με συγκεκριμένο τρόπο, ο ίδιος ο διαμοιρασμός του καθίσταται αδύνατος).

Επιπλέον, στο πλαίσιο των P2P, δημιουργοί θεωρούνται και οι uploaders. Οι uploaders δεν διεκδικούν την πνευματική ιδιοκτησία του έργου καθαυτού (π.χ. μιας κινηματογραφικής ταινίας), αλλά τη σύνδεση του ονόματός τους με το ψηφιοποιημένο πειρατικό αρχείο. Αυτές οι πρακτικές αναγνώρισης και απόδοσης credits προσομοιάζουν σε μεγάλο βαθμό στις άδειες των κοινών (Creative Commons). Ακόμη, οι πρακτικές των χρηστών δεν περιορίζονται στον διαμοιρασμό, αλλά είναι άρρηκτα συνδεδεμένες και με πρακτικές πολιτισμικής παραγωγής και δημιουργικότητας. Σε πολλά P2P οι χρήστες διαμοιράζονται παράγωγα έργα που έχουν δημιουργήσει οι ίδιοι/ες με τη χρήση copyrighted υλικού. Αυτά τα έργα, συνήθως, κατοχυρώνονται με άδειες των κοινών και διανέμονται στους υπόλοιπους συμμετέχοντες δωρεάν. Τέλος, το γεγονός ότι στα κλειστά δίκτυα πρόσβαση στα αρχεία έχουν μόνο οι εγγεγραμμένοι χρήστες και όχι οι χρήστες του διαδικτύου εν γένει (όπως στην περίπτωση των ανοικτών), δημιουργεί ένα πλαίσιο συλλογικής, αλλά όχι κοινής ιδιοκτησίας, παράγοντας έτσι νέα καθεστώτα κλειστότητας.

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ τα μέλη της τριμελούς μου επιτροπής Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού, Αθηνά Αθανασίου και Γεράσιμο Μακρή για την υποστήριξη και τις συμβουλές τους κατά τη διάρκεια εκπόνησης της διδακτορικής μου διατριβής. Ευχαριστώ, ακόμη, την Πηνελόπη Παπαηλία, τον Μήτσο Μπιλάλη και την Ελένη Παπαγαρουφάλη για την, επίσης, πολύτιμη βοήθειά τους.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αθανασίου, Α. (2004). Εθνογραφία στο διαδίκτυο ή το διαδίκτυο ως Εθνογραφία: Δυνητική πραγματικότητα και πολιτισμική κριτική. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 115, σελ. 49-74.

Anderson, B. (1997). *Φαντασιακές κοινότητες: Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*. Αθήνα: Νεφέλη.

Castells, M. (2005). *Ο γαλαξίας του διαδικτύου: Στοχασμοί για το διαδίκτυο, τις επιχειρήσεις και την κοινωνία*. Αθήνα: Καστανιώτη.

Γαβριηλίδης Α. (2007). *Στον κόσμο των αυθεντικών είμαστε όλοι ξένοι*. ΠΑΝΟΠΤΙΚόν.

Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (επ.) (2009). *Όψεις ανθρωπολογικής έρευνας: Πολιτισμός, ιστορία, αναπαραστάσεις*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Deleuze, G. (2001). *Η κοινωνία του ελέγχου*. Ελευθεριακή Κουλτούρα.

Δεμερτζής, Ν. (2002). *Πολιτική επικοινωνία: Διακινδύνευση, δημοσιότητα, διαδίκτυο*. Αθήνα: Παπαζήση.

Godelier, M. (2003). *Το Αίνιγμα του Δώρου*. Αθήνα: Gutenberg.

Κουζέλης, Γ. (2006). *Φιλική κοινωνία ή κοινωνία χρηστών: γνώση, υποκειμενικότητα και πολιτισμός στον κόσμο των νέων τεχνολογιών*. Αθήνα: Κριτική.

Mauss, M. (1979). *Το Δώρο: Μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής*. Αθήνα: Καστανιώτη.

Παπαγαρουφάλη, Ε. (2002). *Δώρα ζωής μετά θάνατον: Πολιτισμικές εμπειρίες*. Αθήνα:

Ελληνικά Γράμματα.

Σκαρπέλος, Γ. (1999). *Terra Virtualis: Η κατασκευή του κυβερνοχώρου*. Αθήνα: Νεφέλη.

Ξενόγλωσση

Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. University of Minnesota Press.

Appadurai, A. (ed.) (1986). *The social life of things: Commodities in cultural perspective*. Cambridge University Press.

Auge, M. (1995). *Non Places: Introduction to an Anthropology of supermodernity*. London & New York: Verso.

Castells, M. (ed.) (2004). *The network society*. Cheltenham UK & Northampton USA: Edward Elgar Publishing Limited.

Clifford, J. and Marcus, G. (eds) (1986). *Writing culture: The poetics and politics of Ethnography*. Berkeley, LA & London: University of California Press.

Escobar, A. (1994). Welcome to Cyberia: Notes on the Anthropology of cyberculture. *Current Anthropology*, 35 (3), 211-231.

Fischer, M. (1999). Worlding cyberspace: Toward a critical Ethnography in time, space, and theory. In Marcus E.G. (ed.) *Critical Anthropology Now: Unexpected Contexts, Shifting Constituencies, Changing Agendas* (pp. 245-304). School of American Research Press.

Giesler, M. & Pohlmann, M. (2003). The Anthropology of File Sharing: Consuming Napster As a Gift. In Keller, P. A. and Rook, D. W. (eds), *Advances in Consumer Research*, 30, pp. 273-279.

Gimblett, B. K. (1996). The Electronic Vernacular. In Marcus E.G. (ed.) *Connected: engagements with media* (pp. 21-65). Chicago & London: The University of Chicago Press.

Ginsburg, F.D., Abu-Lughod, L. & Larkin, B. (2002). *Media Worlds: Anthropology on new terrain*. Berkeley. University of California Press.

Graeber, D. (2005). Value: Anthropological Theories of Value. In Carrier J. (ed.), *A Handbook of Economic Anthropology* (pp. 439-454). UK: MPG Books.

Gupta, A. and Ferguson, J. (ed.) (1997). *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Hakken, D. (2001). "Our" Anthropology of Technoscience?. *American Anthropologist*, 103 (2), pp. 535-539.

Haraway, D. (2000). A Cyborg Manifesto: Science, technology and socialist-feminism in the late twentieth century. In Bell, D. & Kennedy, M.B. (ed.) *The cybercultures reader* (pp. 291-324). London: Routledge.

Hine, C. (2000). *Virtual Ethnography*. Sage Publications.

Kollock, P. (1999). The Economies of online cooperation: gifts and public goods in cyberspace. In Smith, A.M. and Kollock, P. (ed.) *Communities in cyberspace*, (pp. 220-39). London and New York: Routledge.

Lessig, L. (2004). *Free Culture: How big media uses technology and the law to lock down culture and control creativity*. New York: Penguin.

Manovich L. (2002). *The language of new media*. MIT Press.

Marcus, G. and Fischer, M.J. (1986). *Anthropology as cultural critique: an experimental moment in the human sciences*. University of Chicago Press.

Marcus, E.G. (1998). *Ethnography through thick & thin*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Massumi, B. (1987). Realer Than Real: The Simulacrum According to Deleuze and Guattari. Copyright No 1, pp. 90-97.

Miller, D. & Slayter, D. (2000). *The Internet. An ethnographic approach*. Oxford, New York: BERG.

Papailias, P. (2005). *Genres of recollection: Archival poetics and modern Greece*. Palgrave Macmillan.

Rabinow, P. (1996). *Making PCR: A story of biotechnology*. Chicago & London. Chicago University Press.

Strathern, M. & Hirsch, E. (2006). *Transactions and Creations: Property Debates and the Stimulus of Melanesia*. New York. Berghahn Books.

Strathern, M. (2006). Cutting the network. In Moore, L.H. & Sanders, T. (ed.) *Anthropology in theory: issues in epistemology* (pp. 480-492). Blackwell Publishing.

Taussig, M. (1995). The sun gives without receiving: an old story. *Comparative Studies in Society and History*, 37 (2), pp. 368-398.

Thacker, E. (2000). *Database/body: bioinformatics, biopolitics and totally connected media systems*. Program in Comparative Literature, Rutgers University.

Wilson, M.S. and Peterson, C.L. (2002). The Anthropology of the online communities. *Annual Review of Anthropology*, 31, pp. 449-67.